

Mõnda Karula kihelkonnast

Koostas Toivo Kotov, Helbe Merila-Lattiku parandused ja täiendused

Karula on üheaegselt geograafiline ja ajalooliselt administratiivne mõiste. Tema territoriaalseid piire on raske ühe nimetaja alla saada, sest need on sajandite vältel üsna sageli muutunud.

Vallutuste-eelses Ugandi muinasmaakonnas moodustus Karula kihelkond praeguse Karula ja Hargla aladest. Eesti-läti etniline piir hilisema Valga-Karula piirkonnas kulges alul enam põhjapoolt ja oli peamiselt lätlastega asustatud, kuuludes administratiivselt Marienburgi-Adseli külge ja kiriklikult hiljem Luke kihelkonda.

Üks vanemaid dokumente, kus märgitakse Karula kihelkonda on paavst Bonifacius IX kiri 31. okt.. 1392.a. mis määrab Tartu piiskopkonda "kihelkonna kirikusse Carwele's" preestriks Fredericus Gaghener'i, kuna eelmine preester Martinus Schaak on surnud. Siit järeldub, et kirik eksisteeris juba märgatavalt varem.

Täiesti kindel ilma kahtluse varjuta teade Karula kihelkonna olemasolust on pärit 11. juulist 1532.a. Mainitud päeval sai Johan von Elderen Kärkna kloostrikt lääniks 3 adramaad, mida nimetati "külma vee äärseks maaks". Nimetatud lään asus Tartu piiskopkonnas "Karoll'i" kihelkonnas Väike-Emajõe ligidal. Sellest läänist kujunes ligaste mõis Väike-Emajõe ääres., mis hiljem ise jäi Sangaste kihelkonna alla, kuid Väike-Emajõest lõunapoolsed alad on jäänud Karula kihelkonda.

Keskaegsetes dokumentides esineb Karula mitmesuguste nimede all nagu Karroll, Karoll Carvele, Carrula, Karolen, Carolen. Nimetus Karula tuleneb suure tõenäosusega võrumurdelisest sõnast "karu" – "karm, karune" tähenduses. Eks me või isegi kogeda, et elame karmil maal, kus midagi lihtsalt kätte ei tule. Tuletist karude maa – karulaane ei saa eriti tõsiselt võtta, kuna lõuna-eestlane kipub mõmisevale loomale mõeldes karu asemel "ott" ütlema (nt. Otepää = oti pää = karu pea).

Üldse näitab Karula kihelkond vähenemise tendentsi. Kaugemad osad lähevad aegade jooksul üksteise järel naaberkihelkondade alla (17. saj. eraldus Hargla kihelkond). Lõpuni püsib ainult pärastine Karula mõis ja Kaagjärve peamõis ühes valla eestikeelse osaga. Valla lätikeelne osa ühes Seeli karjamõisaga liideti kiriklikult Valga ja temaga 19. saj. keskpaigani tihedas ühenduses seisnud Luke kogudusega. Samast lääneosast oli juba varem eraldunud hiljem hääbunud Krüüdneri mõis (Krüdnershof), mille maad läksid 1584.a. linnaõigused omandanud Valga linnale.

Muinas-Eesti ajal kuulus Karula Ugandi koosseisu, mille üks tugevamaid maalinnuseid oli Otepää. Tõenäoliselt oli ka Karulas vähemaid linnuseid, kuid need on mälestusist ammu kustunud. Põhjuseks saab olla vaid see, et Ugandi äärealana satuti esimestena mitmesuguste kallaletungide ja röövretkede alla, mis lõppesid sageli elanikkonna hävitamise ja eluasemete põletamisega. Siit kulgesid nii lõuna-põhja (Koiva jõelt Rastegerve (Kaagjärve) ja Vilaski kaudu Otepäele) kui ida-lääne suunas (Novgorodist ja Pihkvast üle Rõuge ja Karula Sakalasse) tähtsad sõjateed. Maad laastasid korduvalt venelased, lätlased, liivlased, leedulased ja alates 1208. aastast uuesti lätlased ja liivlased. Nüüd juba koos saksa ordurüütlitega ja maa vallutamise plaanidega.

Karula kihelkond tekkis tõenäoliselt XIV saj keskpaiku väga laialdasest Sangaste kihelkonnast eraldamise tulemusena. Tunduvalt vanem on Karula kirikukihelkonna mõiste. Mõned XIV ja XV sajandi ürikud näitavad, et Karula oli tollal väga lähedases ühenduses Sangastega nii kirikuõpetajate kui mõisnike kaudu. Hiljem on Karula kihelkonna maadest omakorda teatavad üle antud Urvaste ja Hargla kihelkondadele ning Sangaste ja Vana-Antsla mõisatele.

Vene-Liivi sõja järel (1558-1582) langes Karula algul Vene, siis Poola valitsuse alla. Viimane piiras tunduvalt mõisnike-rüütlite võimu. Poola kuninga ametnikud hakkasid järjest valitsemise- ja kohtuvõimu enda kätte haarama. Kogu Liivimaa jagati staarostkondadeks, millede eesotsas seisid kuninga poolt ametisse seatud poola ja leedu aadlikest staarostid. Poolakad ei jõudnud siia siiski kinnistuda. Peatselt alanud Poola-Rootsi sõda (1600-1629) ja sellele järgnenud Vene-Poola-Rootsi sõda (1656-1658) tõi maa uuteks peremeesteks rootslased. Rootsi kuningavõim taastas rüütelkonna õigused ja senine traditsiooniline kihelkonnakorraldus sai nüüd seaduslikult reguleeritud.

Peale suurt Põhjasõda (1700-1710) saabunud nn. vene ajal maitses kihelkond välisvaenlase eest rahupõlve, kuid sageli tuli kannatada tsaaririigi vägede majutamise ja läbimarsimise raskuste all.

Kõige rohkem vististi Napoleoni sõdade ajal, eriti aga 1807.a., mis oli seda rõhavam, et samal ajal tabas kihelkonda raske viljaikaldus. Tagajärjeks oli kohutav näljahäda ja kurjad haigused, mis viisid hauda ligi 1/5 kogudusest (854 inimest).

Alles nüüd algab Karula mõisa kujunemine ja toimub Kaagjärve mõisa taassünd. Tsaar Peeter I kinkis 1723.a. kogu Sangaste suurmõisa koos Kaagjärve ja Karulaga sõjaliste teenete eest oma kindralleitnant krahv Ivan Golovinile, kes sellest Sangaste ja Kaagjärve osa kinkis oma pojale Krahv Aleksander Golovinile ja Karula mõisa ala teisele pojale, krahv Ivan Golovinile. Kui Kaagjärve ja Sangaste omaniku lesk neid mõisaid veel 1765.a. valdas ja oma tütre, vürstinna Katharina Golizini nind selle poja vürst Aleksander Golizini kaudu edasi pärandas, siis noor krahv Ivan Golowin ei näi tundvat oma maavalduse vastu mingit huvi ja müüb Karula 1741.a. parun Georg Mengdenile, kellega algab Karula mõisa tõeline väljaehitamine ja kellelt 1750.a. läheb mõis tema tütremehe Ludwig vabahärra Delwigi valdusse. Kaagjärve mõisas vahelduvad korduvate pantimiste teel mitmed peremehed kuni mõis satub von der Brüggenni valdusse. Viimane on abiellumise teel Delwigi lesega omandanud 1778.a. Karula mõisa ja ostanud ligastelt Pikkjärve mõisa. Siit algab nende mõisate ja mõisavaldade areng üheskoos. Von der Brüggenni pärijad aga ei suuda suurt mõisade kompleksi majandada ja müüvad pankroti tõttu 1838.a. kõik kolm mõisa rüütel Friedrich von Grotele, kelle perekonna valdustesse jäid mõisad Eest Vabariigi maareformini 1920.a.

1783.a. kehtestatud asehaldamiskorra tulemusena loodi Karula kihelkonnas omaette Kaagjärve ja Karula vallad ning nad loeti Liivimaa koosseisus Võru maakonna (kreisi) juurde.

Järjest tugevnevad kaubalis-rahalisel suhtel sundisid möödunud sajandi keskpaiku mõisnike üle minema teorendilt raharendile. Paljudel juhtudel kujunes välja segarendi süsteem – osa rendist tasus talupoeg rahas, osa oma tööjõuga. Mõisnike kulutused tõid kaasa ka terava rahapuuduse. Sellest ülesaamiseks hakkasid nad mõisatest kaugemaid ja kehvemaid maid soovijaile päriseks müüma. Karulas müüdi esimene talu 1865.a. See oli Mähkli-nimeline suurkoht (üle 260 ha). Talu ostis mitmekordse Eesti Vabariigi ministri August Keremi vanaisa. Kaagjärves müüdi kaks esimest talu 1866.a. Enamik taludeostjaid tulnud aga väljastpoolt – Viljandi- ja Tartumaalt. Sealsed mehed olid varasemale raharendile ülemineku ja paremate maade tõttu suutnud vajaliku sissemaksusumma kokku koguda. Ka tulnud lätlasti, keda eelistasid läti soost mõisavalitsejad. Paljud siinsed peremehed pidasid alul talude müüki mingisuguseks mõisa petukaubaks. Kõhklesid seni, kuni võõrad ette jõudsid.

Eesti Vabariigi maareformi üks järelmõjusid oli see, et muistse Ugandi ja Võru kreisi ala Karula läänepoolne osa arvati vastmoodustatud Valga maakonna koosseisu. Selle tulemusena on Karula palju kaotanud oma endisest näost – kultuuri- ja keeleruumist. Siin ei räägita enam Võro keele Karula murrakut, kadumas on omaaegne kombestik. Veelgi hukatuslikumalt mõjusid endisele Karula kihelkonnale 1941.a. ja 1949.a. küüditamised. Sellega hävitati ühtlasi kohaliku elu eestvedaja – taluperemees.

Seega karm Karula?

Selles keskkonnas on võrsunud sitke ja haridusele püüdlev rahvas, kelle hulgast on tõusnud kirjanikke, kunstnikke, ministreid, teadlasi ja majandusmehi. Aga kes oskab ka lugu pidada kaunidusest, mida pakub karmi Karula ometi nii ilus loodus.

Seega karm ja kaunis Karula?